

Bakó Endre

HÁBORÚS ANTHOLÓGIÁK, 1914-1916

A dolgozat címe akaratlanul is felidézi Babits Mihálynak a *Háborús anthológiák* című, 1917 márciusában írott jelentős költeményét, melyben elhatárolja magát a háborús dalnokoktól, „az ezrek könyvének sós vizében lubickolóktól”, akik, „ha majd a Béke énekel, szárazon maradnak”. A béke humanista nagykövete, a *Húsvét előtt* és több más nagyszerű háborúellenes költemény szerzője, rövid habozás után fordult el a háború zajától, és vált következetes békepartivá. Nem ő volt az egyedüli író-költő, aki kezdetben a háborút a magyarság ügyének vélte, s aggodalmában spontán hazafias érzelemmel reflektált rá. „Akkor még alig akadt köztünk olyan nagyokos, akit meg ne csapott volna a menetszázados, virágos mámor!” – írja Tóth Árpád.¹ A háborús propaganda „kolompszavára”, hogy Kaffka Margit kifejezését kölcsönözzük, szinte minden társadalmi osztály az

1 TÓTH ÁRPÁD: In: *Háborús lírikusok*. Nyugat, 1916. II. köt. 891-893. pp., ill. *Tóth Árpád Összes Művei (TÁÖM)*. IV. k. Próza művek. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969.

2 TÓTH ÁRPÁD: I.m.

arisztokráciától a parasztságig, az összes vallási felekezetet a katolikus egyháztól a zsidó hitközségig, ünnepelte a hadba lépést. Még a szociáldemokraták is támogatták Szerbia megbüntetését. Mint Európában mindenütt, a magyar katonák is papi áldással mentek a nagy mészárszékekre vérüket hullatni. Íróink közül többen azonnal haditudósítónak vagy önkéntesnek jelentkeztek, mások olyan vehemenciával kezdték harsogni a harci indulót, ünnepelni a magyar katonai vitézséget, hogy később, amikor a veszteségektől kijózanodva visszahőköltek s ráeszméltek (már aki!) a vérengzés értelmetlenségére, szinte hiteltelennek tűnt volna, ha a békéről verselnek. Voltak azonban, akik ezt a fordulatot is megtették, anélkül, hogy lelkiismereti elszámolást készítettek volna önmagukkal. „Ha néhány hét alatt végére jártunk volna a háborúnak, ma bajosan röstelkednénk harci ujjongásainkon.”² – jegyzi meg Tóth Árpád. Mégis akadt néhány író, költő, aki az első pillanattól kezdve elkecserevedve, undorral utasította el a vérengzést, tisztán látva, hogy a magyarságnak semmi érdeke nem fűződik a német birodalomnak az antanttal folytatott nagyhatalmi vetélkedéséhez, melynek mozgatórugója a gazdasági érdek, célja az európai hegemonia. E kivétel között találjuk Ady Endrét, Tóth Árpádot, Kaffka Margitot, Szép Ernőt, Dutka Ákost, Nadányi Zoltánt és másokat.

A háború fogadtatásának publicisztikai értékelései, epikai és lírai reflexiói egyaránt tükrözték az irodalmi egység felbomlását. A két út (jobb híján: a konzervatív és a modern) éles elkülönülése, az irodalmi forrongás már a századfordulón elkezdődött, melynek előhírnökei voltak *A Hét*, *Magyar Genius*, *Jövendő*, *Figyelő*, *Szerda* stb. lapok, folyóiratok. A végső szakadás Ady fellépésével, a *Nyugat* megindításával, *A Holnap* c. antológia megjelenésével pecsételődött meg. Tehát nem az első világháború osztotta meg a magyar írókat, költőket, művészeket, hanem ki-ki a maga világnézeti alapállásából, már elkötelezetten reagált a háborús eseményekre. (Néhány kivétel mindkét oldalon akadt!) A konzervatív világnézet alkotórésze volt a társadalmi status quo és a gondviselés-hit fenntartása, a létező világ realitásának és igazságosságának aggálytalan elfogadása, a nacionalista önszemlélet, s mindezekben túl

az alattvalói érzület. A konzervatív lírikusok azonosultak a hivatalos szemlélettel, az állami ideológiával, tehát kötelességüknek érezték, hogy igazolják a háború önvédelmi jellegét és lelkesítő költeményeket írjanak.

1.

A magyar háborús költészet össztermését lehetetlen számba venni, a racionális megközelítésmód csak az antológiák szemléje lehet. Legjobb tudásunk szerint négy antológia került forgalomba, de a híradások megemlékeznek különböző egyesületi, könyvtári, iskolai gyűjteményekről is. Az első magyar nyelvű (részben német-) háborús antológia 1915-ben jelent meg *Éljen!* címmel Bécsben, 92 oldalon. Az anyagot Stockinger Gyula, a bécsi egyetem magyar nyelvi lektora gyűjtötte. A gyűjtemény 66 szerző 88 versét tartalmazza, kiegészítve két *bakanótával*, mint spontán népi megnyilatkozással, továbbá 20 német nyelvű költeménnyel. Bármily meglepő, Gyóni Géza 4 versével csak második a gyűjteményben, az első helyen a feltűnően aktív (de nem uszító!) háborús dalnok, Kiss József áll 6 darabbal. Falu Tamás és Kiss Menyhért 3-3 verssel követi őket. A kötet a háború kitörésétől az 1915 húsvétjáig terjedő idő verterméséből szemelget. Stockinger Gyula gyűjteménye bevezetőjében a versanyagot hozza fel a latin közmondás cáfolatául, mely szerint háborúban hallgatnak a múzsák. „Egy nemzet költészete sem visszhangzik úgy a harci zajtól, mint a magyar nemzeté.” – állítja túlzó dicsekvéssel. Szabadkozik azonban, hogy a versanyag nem követi az időrendet, holott „az időrendi beosztás bepillantást enged meg a hangulatok hullámmozgásába egyrészt, másrészt pedig érdekes, fokozatos egymásutánban mutatgatja be, mint születik és érik meg a béke gondolata, míg végre úgyszólván kizárólagos tárgya, de mindenestre alaphangja az emberi lélek verses megnyilvánulásának.” Ez utóbbi megállapítás a szerkesztő tárgyilagosságát dicséri.

Stockinger nem rendezi szigorú tematikus rendbe a költeményeket, de a könyvecske téma-katalógusa kb. nyolc-tíz variánst foglal magába, voltaképpen ennyi az egész háborús költészet amplitúdója.

Lehetne egy-egy variációt tovább részletezni, de a költemények művészi színvonala ezt nem indokolja. Ennél többet a bőségesebb versanyagot kínáló antológiák sem tudnak nyújtani, ezért dolgozatunk szerkezete lehetne összevontan tematikus felépítésű is, hiszen a négy gyűjteménynek több közös vonása van, és számos költemény mindegyikben felbukkan. Mégis az egyenkénti szemlére vállalkoztunk, mert minden antológiának vannak jellegzetességei, sajátos hangsúlyai.

A hivatalos propaganda nagymértékben befolyásolta az arra fogékony költők történelemszemléletét és világgképét. Eszerint a magyarság mint az Osztrák-Magyar Monarchia része, honvédő háborút folytat. A legtöbb költő nem vett tudomást arról a történelmi tényről, hogy az első világháborút – noha mind az öt európai nagyhatalmat felelősség terhel valamilyen mértékben – az Osztrák-Magyar Monarchia robbantotta ki a Szerbiának küldött hadüzenetével. Ehelyett megrögzült az a beállítás, mintha ártatlannak lennénk, mintha ránk törtek volna idegen hadak, ezért az igazság a mi oldalunkon áll. Barabás Ábelnek, egy korán elesett kolozsvári fiatal tanárírónak már a verscíme is sugallatos: *Segítsd őket, igazság Istene!*

Ti prédaéhes hiénák csapatja,
Halott tetemnek néztétek e hont,
Melynek minden zugában áruló él,
S orozva most e szép hazára ront?
Óh, megtanít most horvát, tót, románság,
Cseh és lengyel nép annyi hű fia,
Hogy minden orgyilkos bujtogatónak
Saját vérében kell megfúlnia!

A harci cselekményeket ugyan a szövetséges német hadsereg indította, a monarchia közös hadserege (az ötödik és a hatodik hadsereg) augusztus 12-én lépett akcióba Szerbia ellen. Az orosz hadsereg 1914. augusztus 18-án támadta meg a monarchia északi arcvonalát, s a cári haderő szeptember 5-én már Máramaroszigeten volt. Kétségtelen, Románia és Olaszország orvul támadt a monarchiára, de ez láncreakció-szerű következménye az európai hatalmi-politikai helyzetnek. Barabás verse a

birodalmi gondolat manifesztuma és a hamis tudat gyűjtőmedencéje: hű nemzetiségekről ábrándozik, holott már a háború első hónapjaiban főleg nemzeti-ségi katonák, 1917-től komplett cseh légiók szöktek át az ellenséghez.

A papköltő, Szabolcska Mihály verse, a *Hadbaszálláskor*, minden háborús antológia kiténtetett darabja volt:

Így szállsz te a harcba mindig,
Mikor szíved, lelked indít,
Csodálatos szép fajom.
Mintha esküvőre mennél
- Háborús kép, nincs szebb ennél –
(...)

Esküvő és háború! Ez az asszociáció Ady eszméletében is felmerült, de nála „véres, szörnyű lakodalomba / Részegen indult a Gondolat.” (*Emlékezés egy nyár-éjszakára*). Szabolcska fellengzős, fényes győzelmet jósoló költeményének eszmei bázisa a korszerűtlen, romantikus nemzet-tudat, mely a nacionalizmusból nyeri éltető nedveit. „A magyar a harcot, a küzdelmet a veszély gyönyöréért, a diadal mámoráért, az önfeláldozás, a hősiesség extázisáért szereti. Neki nincsenek filozófiai feltételei, gazdasági rugói, józan, hideg axiómái; ő fenntartás nélkül, szilaj kedvvel, a kárpáti rohamok extázisával megyen a veszedelembe, a halálba.” – állítja Anka János, a korszak egyik konzervatív hangadója.³ Szabolcska verse ennek a megalázó szemléletnek a felelőtlen lírai viszszhangja, mely a magyar katonát primitív, ösztönös természeti lényre degradálja, mint akinek rituális igénye az öldöklés. Gyóni Géza a monarchikus gondolkodást erősítve, a vallásos képzeletre támaszkodva legendával is emelni próbálja a háború kultuszát. (*Ferenc Ferdinánd jár a hadak élén*). A motívumokban

3 ANKA János: *A háború költője*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., 1915. (okt. 24.) II. k. 1034. p.

4 KÉKI Lajos: *A háború magyar énekese*. In: Budapesti Szemle (1915. július). 136. p.

5 ISMERETLEN Szerző: *A magyar költő*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., 1915. I. k. 414. p.

6 PROHÁSZKA Ottokár: *A háború botrányköve*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., 1915. I. k. 146-148. pp.

szegényes legenda azonban inkább szerzői jóslattá laposodik. E költeményről Gyóni lelkes méltatója, Kéki Lajos is úgy vélekedett, hogy benne „még kis-sé üres retorizmus nyilatkozik”⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a háborús versanyagban gyakori a kísértet-romantikus motívum, például a halott (katona) szelleme életre kel, majd szerepe végeztével visszahanyatlik sírjába. Ennek az asztaltáncoltató szellemidézésnek főmestere Emőd Tamás volt.

A világháborút igenlő, igazoló elméletek közül a legalacsonyabb szintű spekulációnak az számít, amely szerint éppen jókor jött a háború, mert a hosszú békében elposványosodott, elpuhult a nemzet, elveszítette ősi, eredeti harcias célösztönét. „Az utóbbi időkben, a rothadt béke napjaiban különféle esztétikai elméletekkel, költői hazugságokkal, idegen szofizmákkal, szemfényvesztő okoskodásokkal megzavarták tiszta látásunkat...”⁵ – olvassuk egy anonim írásműben. Ugyanott Prohászka Ottokár így elmélkedik: „Igaz, hogy a háború kín és küzdelem az egyesnek, de mint nemzeti s társadalmi erőfeszítés, betörés, nemcsak kín az, hanem a haladás s fejlődés feltétele, s új világok nyitánya. Kínban, s vajúdásban születik meg az új, s minden jövőöség voltaképpen ellensége a jelennek s a múltnak.”⁶ Lám, Szilágyi Géza személyében akadt verselő, aki ezeket a vérgőzös, szociál-darwinista gondolatokat rimes formába öntötte:

Amelyet az arany megrontott,
Az elposhadt vérű világot
A vas egészségesre váltja,
A gyógyító vas legyen áldott!

Kemény a vasnak zord ekéje,
Nyomában a barázda véres,
De a halál-magvas vetésből
Az aratás szebb életé lesz.

(...)
(*Vas és arany*)

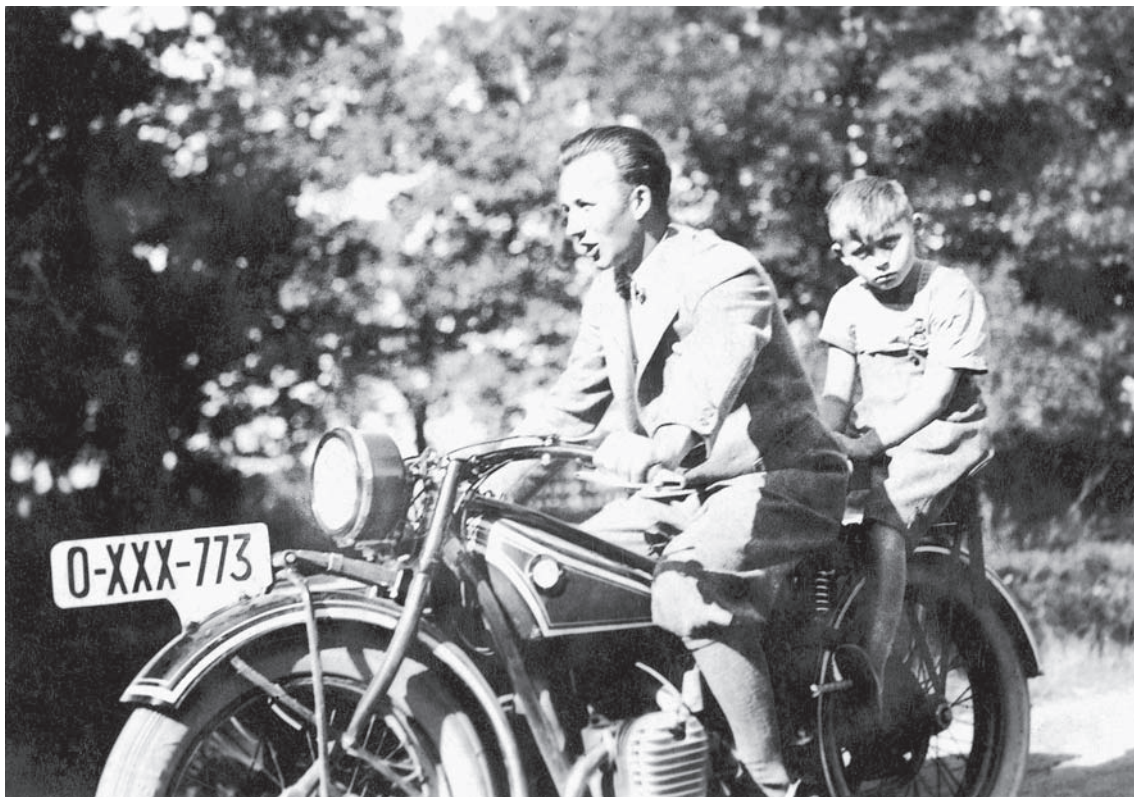
A vers az „agymosó” propaganda lírai változata. Egyfajta messiás-várás is kicsendül belőle, s ezzel nem áll egyedül a háborús költemények között. Számos utalás történik valamiféle megtisztulásra, szebb

jövőre, majdani igazságosabb világra, de nem tudni, mit értettek rajta. Gyóni Géza például már idézett legendájában ezt jósolja: „Virágos, ékes szentelt fegyverek most / utat a boldog, szebb jövőbe vágna”. Farkas Béla szerint „Vérfolyam lesz az öntözője / Humanizmusnak, kultúrának” (*Új korszak*). Nincs kizárva, hogy e versek gondolati magva valamiféle homályos nagyhatalmi tudat idealista melengetése.

A költemények többségéből hiányzik a helyzet reális felmérése, a tárgyias történelmi analízis nézőpontja, egyszerűen a tágasabb szemlélet. Ehelyett a heroizáló szándék dominál, amely sokszor gyermekded hősködésbe csap át. (Gyóni Géza: *Petőfi lelke*, Vértesy Gyula: *Indulóban, Hí a haza*, Lampérth Géza: *A német dobosok*, Jászay-Horváth Elemér: *Bakalevél* stb.). Ebbe a kategóriába soroljuk a hősi halál dicsőítését is (Tóth Péter korporál: *Vers*, Falu Tamás: *Album*, Zilahy Lajos: *Emlékül*). Feltűnő, hogy a háborús költők versei milyen laza szálakkal kötődnek a konkrét individuumhoz, milyen halvány az alanyiasságuk, szegényes a kommunikációs viszonyulásuk. Mindez az átéltség hiányára mutat még az imák esetében is. (Hervay Frigyes: *Ima egy katonáért*, Hevesi József:

Imádság, Pakots József: *Gyermekimádság*). A verselők szívesebben fordulnak a siratóhoz és az epikus formákhoz, főleg az életképhez, a románchoz, a legendához, a balladához. Az anyag többségét az érzelmes történetek, búcsúk, búcsúlevelek adják, gyakran helyzetdal formájában. (Kiss Menyhért: *Kerekes Kató*, Dr. Vasady Balogh György: *Tábori posta*, Gobi Imre: *Imre* stb.) Bármily furcsán hangzik, József Ferenc főherceg *Várakozás* c. költeménye lírai dimenzióban marad és képes a korszak bizonytalan, félelmes atmoszféráját hangulatilag érzékeltetni.

Az összeállítás egyik hangsúlyos vonulata az osztrák-magyar testvériség és a német szövetség dicsőítése. (Gróf Zichy Géza: *Német sógor*, Juhász Jenő: *Ruht* stb.). Ezt tükrözi a német nyelvű versanyag is. (Ferdinand Bronner: *Der honvedhusar*, Mohácsi Jenő: *Franz Josef*, Thomas Ludwig: *Eljen* stb.) Joggal jegyzi meg Baros Gyula, hogy a szerkesztő „Összeállításában valami magasabb szempont érvényesülése nem látszik. Érdeme inkább abban áll, hogy az idegen nyelvű darabok felvételével az ide tartozó gyűjtés teljességét szolgálja, s némiképp a külföldet is tájékoztatja.”⁷ Mindezek ellenére néhány

költemény (Babits Mihály: *Fiatal katona*, Reichardt Piroska: *Közös gyász*, Kiss József versei, főleg a *Sirályok az Északi-tengeren* stb.) józan hangjával, értékszemléletével, humanista elkötelezettségével, az emberiség jövője iránt érzett felelősségével kiválik a konglomerátumból. Hozzájuk sorolhatnánk Bródy Miksát is, akinek a *Pesti Napló* 1914. december 25-i számában jelent meg *Karácsony* c. verse. Ebben azon kesereg, hogy „Szent magyar zsellérek és szent orosz muzsikók” értelmetlenül marcangolják egymást. De a versalany kívül marad a gyűlölet a körén:

Mária, alszol? A gyűlölet ünnepe?
Hát nem érzed, hogy éget a szörnyű titok?
Most, most, amikor gyűlölni erény,
Én senkit, senkit gyűlölni nem tudok.

E nem túl színvonalas, ám népbaráta, humanista vallomást később azzal árnyékolta be, hogy lefordította Ernst Lissauer német költőnek a *Gyűlöld az angolt* c. költeményét, a világháború egyik legádázabb, legizzóbb gyűlölettől fröcsögő dalát, melyet azokban az években csak *Hasslied*nek vagy *Hassgesang*nak emlegettek.⁸ Még a harcias Vértessy Gyula (*Télhívás*), és Kiss Menyhért is vágyott olykor a békére (*Történet*), s a háború dalnokának kinevezett Gyóni (Áchim) Géza is fűjt hideget és meleget, de az ő pálfordulását hitelesítette a Przemysl várában átélt ostrom szörnyűsége, majd a hadifogság.

2.

A következő háborús antológiát Vajda Gyula, egy szabadkai tanár adta ki több mint húszoldalas bevezetővel.⁹ Ebben visszapillant a magyar katona-költészet hagyományaira, külön fejezetet szentelve a kuruc-költészetnek, majd a legjelentősebbek érintésével elérkezik Petőfi Sándor és Arany János harci dalainak méltatáshoz. Úgy látja, hogy Gyóni Géza („aki legnagyobb e műfajban”) költészetét is Petőfi

szelleme lengi be. De több kortárs is elismerő szavakat kap, mint „a magyar vitézség avatott dalosa.” Különösen Kozma Andor, Gyulai Pál, Kiss József részeseül elismerésben. Vajda a hivatalos propagandától eltérően az elmúlt évtizedeket a fejlődés, a gyarapodás időszakának értékeli, melyet váratlanul tört meg a háború: „Boldogságban, jólétben, iparunk, kereskedelmünk, műveltségünk és tudományunk teljes kialakulása közben ért bennünket a háború híre, a világháború borzalma.” Abban viszont osztozik a kanonizált felfogással, hogy a nemzetet külső erők sodorták a háborúba, s így kénytelen volt felvenni a harcot. „Ismerve nemzetünk erényeit, felismerve a helyzetet, hogy a háborút reánk és hűséges szövetségeseinkre, a nagy német nemzetre, ádázul zúdították, hamarosan felocsúdtunk a töprengésből, és amint egykor Rákóczi *Pro patria et libertate!*, mi mostan *Királyért és hazáért!* jelszóval bontottuk ki zászlónkat, és igaz lelkesedéssel, harci kedvvel, énekszóval indultunk a küzdelembe.” Teljes terjedelemben idézi Szabolcska Mihály *Hadbaszálláskor* c. költeményét, mely a győzelem biztos tudatában a harci szellemet jelöli meg a magyarság „régigaz” karaktervonásának, s azon örvend, hogy ez ismét feltámadt. Vajda úgy véli, hogy a nemzeti öntudat acélozza a harcosok erejét, „ez alkot belőlük legendás hősokeket, ez ihleti meg a dalosok lelkét, és énekelnek a hősokekről, harcosokról, az anya, a hitves fájdalomról, a szövetségeseikről, az ádáz ellenségről. Szóval mindarról, ami a nagy napokban lelkesedést szít a költők és lelkesedést kelt a harcra kész magyarság lelkében.” Ugyanakkor elismeri: „A legtöbb költeményt a pillanat szülte, legtöbbje csak hangulat, vázlat, rajz”. Külön megemlíti a népdalokat, a bakanótákat, mint a spontán népi lelkesedés bizonyítékait. Egyetértően idézi ifj. Wlassics Gyula verssorát: „Van lantosunk e hős időben, kit nem jár át a nemzet láza?” Nem mulasztja el piederesztálra állítani „Przemysl legendás hős költőjét”, Gyóni Gézát. „Hangulatok és érzelmek nagy skálája vonul ma mindnyájunk lelkén keresztül. A przemysli költő megérezte, megértette, és ki is fejezte ezt, ezért vált ő a kor legnagyobb költőjévé...” Méltó társának tartja Peterdi Andort, „aki a legszebb költeményt írta a magyar katonákról”. Peterdi verseit Petőfi, Gyulai,

7 B. Gy. = BAROS Gyula: In: Irodalomtörténet (1916) 350-351. pp.

8 Kosztolányi Dezső is lefordította!

9 Dr. VAJDA Gyula: *A háború költészete. Szemelvények.* Rózsavölgyi és Társa Kiadó, Bp., 1915. 224. p.

Kiss József és Gyóni Géza költeményei mellé helyezi. Egyik-másik vershez jegyzetet mellékel, azok olykor „szubjektívebbek, mint amennyire az iskola szempontjából kívánatos.” – mutat rá Baros Gyula.¹⁰ A szabadkai tanár-szerkesztő közvetlen hatást, mozgósító erőt tulajdonít a háborús költészetnek, ami a korszemlemből következik „Ma a harci dal a legszebb dal. Ezt visszahangozza a Kárpátok bércé, ezt susogja az Alföld rónája, ezt csobogja az Adria taraja, ettől hangos egész Magyarország. Az ifúság ajkán a költő szava kél, új érzést fakaszt, új tettekre kész. Ezen tettektől függ a jövő Magyarország sorsa.” Ezzel felértékeli, de voltaképpen lebecsüli a költészetet, mert kiemeli az esztétikai dimenzióból.

Vajda tematikai csoportokba rendezi anyagát. A *Prológus* funkcióját Szávay Gyula *A király* c. „egyszer használatos” verse tölti be. A jelzővel arra utalunk, hogy a költemény az adott konstellációktól független történelmi igazság kritériumainak nem felel meg. A „szent aggastyán” dicsőítése történelemhamisítás, s mint ilyen, megcsúfolása az 1848/49-es forradalom és szabadságharc szellemének:

(...)
 Ősz királyát hadba kelve,
 Pajzsán tartva ünnepelje
 Hálás magyarok hona.
 Végzi, amit Árpád kezdett,
 Megifjodva ez ős nemzet
 Újabb évezredre áll:
 Éljen, Isten védje, ója-
 Második honfoglalója
 A király!

A *Hadba-szállás* c. fejezetben még az idős Lévy József is hallatja hangját egy gyengécske rimpengéssel. Osváth Eszter azért csodálja a férfiakat, mert „Asszony nem tud úgy halni, mint ti!” (*Katonák mennek*). Vértesy Gyula már idézett népdal-utánzatában (*Indulóban*) Vilmos császár hazug ígéretével vigasztalja babáját: „A levél, mind, le se pereg, / Mikorra már itthon leszek.” Vajda Gyula egyik legnagyobb tévedése Peterdi Andor túlértékelése. A *Katonák* c. költeménynek alig nevezhető szöveg például nemhogy Petőfi, de még Gyóni Géza mellé sem he-

lyezhető! Peterdi érthetetlen módon arra biztatja a hátország munkásait, hogy tegyék le a kapát, fojtsák el a fűjtatót, tegyék félre a gyalut, ne szálljanak le a tárnába, hanem „Legyetek ti is most áldott vitézek”. Ki fogja akkor az „áldott vitézeket” élelmezni, ruházni, fegyverrel ellátni? Íme, egy példa a sok közül arra, hogy a közhelyek hajszolása, a patetikus frázisokra való hajlam kiiktatja a logikát. A versírók a lendület dinamikájával vélték pótolni a gondolatot, frappírozással az érzés mélységét, a szerkezet igényességét.

A gyűjtemény szemléletét nem nevezhetjük plebejusnak, de kétségtelen, vannak (a populizmussal keveredő) demokratikus hangjai, amennyiben néhány vers a bakát, a közlegényt méltatja, aki képes megmenteni a magyart. (Büky György: *A honvéd* stb). Sas Ede képzeletében az elesett nábob fia testvéreinek vallja a legénységet: „Bár nádfödeles kunyhóban születtek, / Azok velem mind egy hazát szerettek.” (*A nábob fia*) De milyen lesz „a születő, szebb jövőendő”? (Sajó Sándor: *Harci ének*) Harsányi Lajos *Prológus az új élet felé* c. darabjában Petőfit hívja segítségül a nyugatosok elleni harcban, s nem titkolja, hogy győzelem esetén nagy hatalmi szerepet szán a „turáni faj”-nak. „A nagyvilág megismerte erőnket, / A géniuszt, mely hős volt hajdanában, / S mely a jövőendő roppant versenyében / Vezetni akar Kelet kapujában.” Erről a merész, száz év távlatából nézve holdvilágos ábrándról nemigen tudott a vért, verejtéket ontó magyar baka, akinek Oláh Gábor szerint „Szár az kenyér volt a bére, eb a neve, rongy a vére; / Most? A világ kirakatján a legdrágább drágakő.” (*Magyar katonák*). Benedek Elek szerint is „Sovány kenyeret ad a hon neki.” (*Nagy Pál*). Számára tehát sokkal kézzelfoghatóbb, praktikusabb jövőképet kell festeni. Minderről Zilahy Lajos, mint katonatiszt költő gondoskodott *Vigasztalás* c. versében:

Lesz földetek és egy kis házatok,
 Két eperfa a kedves udvaron.
 Egy tisztaszoba és egy kis szoba
 És Ferenc Jóska képe a falon,
 (...)

10 A háború költészet. (Szemelvények) A tanulóifúságnak írta és szerkesztette dr. Vajda Gyula, állami felsőbb leányiskolai igazgató. In: Irodalomtörténet (1916) 266-267. pp.

Miként több tucat költemény szerzője, Zilahy is ígéretet tesz a végső győzelemre, holott elképzelt közegeben mozog. „Fiúk, ne féljete, / Hiába ég a lengyel hegyek alja, / Hiába jönnek tenger orosz csordák, / Ne féljete, isten kezébe van / Örök születek: szegény Magyarország.” Mentségére legyen mondván, hogy a „földosztó” költeményt nem tagadta meg, - holott az 1920-as években szemére vethették, hogy minden szava ámtásnak bizonyult - felvette verseinek gyűjteményes kiadásába. Mert címzettjei úgy jártak, mint Arany János *Koldusénekének* hadfija, akinek tíz hold bért ígértek kiontott vééréért. Csupán annyit változtatott, hogy a kötet szövegében Ferenc Jóska helyett Kossuth Lajos olvasható. Igaz, a költszet az illúzió világában keletkezik, tehát állításai sem veendők realitás-számba. Csakhogy íróik tudatosan a propaganda szolgálatában követték el őket!

Jellemző szóhasználat Zilahy versében a *tenger orosz csordák*. Már az *Éljen!* c. antológiában láttuk, hogy frontot nem járt, puskaport nem szagolt dilettánsok is milyen lenézően, szinte sajnálkozva említik az orosz katonát, még a kozákokat is, aki örökké éhes

és girhes a lova stb. Egy öreg 48-as honvéd kövekkel akarja késleltetni a Kárpátokon áttörő „muszka” se-reget, amíg a segítség meg nem érkezik. (Tóth László: *Az utolsó honvéd*) Ez az ábrázolás nevetségessé teszi, lejáratja a nagy idők immár naiv hőjét, holott a vers szerzőjének nem ez volt a szándéka. Szávay Zoltán gyűlölködő versében (jellemző módon *Imádság* a címe!) „borzalmat sugárzó, bilincs, bűn és sötétség nemzetének” nevezi a „rettentő” oroszot. Igaz, más szembenálló nemzet sem kap hízelgőbb jelzőket. Szász Károly „Észak rémeinek” említi az ellenséget, s ezzel nyilván az oroszokra céloz. (*Két honvéd*) Gyóni Géza megtapasztalhatta az orosz katonák harci készségét, mégis átvette a fölényeskedő hangnemet. (*Gorkij önkéntes*). A hadifogságban aztán gondolkodhatott a valóságos erőviszonyokon.

Izenet a harctérről, Anyák és hitvesek egy-egy fejezet árulkodó címe. Az idesorolt darabokat leginkább ismeretlen nevű verselgetők vagy dilettáns költők (Hangay Sándor, ifj. Wlassics Gyula, Szabolcska László stb.) írták. Részint személyes élményeken, részint általános epikai motívumokon nyugszanak e

szánalmat keltő, szentimentális költemények, amelyek akarva-akaratlanul, a háború léleknyomorító hatását, menyasszony-vőlegény, férj-feleség, szülőgyermek örökre szóló elválását poétizálják, vagy azal csálnak könnyet az olvasók szemébe, hogy a hozzártatózó hiába várják a tábort postát, illetve éppen megjött az értesítés a katona haláláról. Az afféle frappírozó fordulatnak, mint „A hazáért halt meg, - panaszunk hát nincsen” - amivel Szász Károlynak *A Túri fiú története* c. balladája zárul, nincs lélektani hitele, inkább a kor szelleme által megkövetelt „eszményi lelkesedés”-nek próbál megfelelni vele. Ugyanez vonatkozik Szabolcska László *Levél Gálciából* c. versére. *A gyermekszobából* c. fejezet versei arról szólnak, hogy a gyerekek megszenvedik ugyan a háborút, de szerencsére megvan az a tulajdonságuk vagy képességük, hogy ebből is képesek játékot csinálni. (Jakab Ödön: *Boldog katonák* stb.)¹¹ Vajda sem feledkezhet meg a nagy szövetségesről. Részint műfordítások, részint eredeti költemények jelzik a németek iránti tiszteletet és bizalmat harci fegyverekben. E fejezetben olvasható a már említett Ernst Lissauer –vers, amely deklarálja, hogy „Béke lesz a

harc után! / Ám téged mindig gyűlölünk.” T. i. az angolokat. *A gyűlölünk* szó háromszor ismételve.

Néhány idős költő (Ábrányi Emil, Benedek Elek, Endrődi Sándor, Kozma Andor, Lévy József, Sas Ede, Várady Antal) is hallatta hangját. A Petőfi utáni nemzedéktől immár hanyatló életkorban nem várható el, hogy feladja konzervatív világnézetét és retorikus közösségi versformáit. Maradandót ezúttal ebben a témakörben sem tudtak alkotni. Ábrányi Emil *A tábornok* c. költeménye különleges (a csaknem százéves Görgei Artúrt köszönti), de az alkalmat generáló költői ötlet erőltetett. (A beteg tábornok meggyógyul, ha győz a magyar). *A Lord Byron* c. költemény szembe akarja állítani az angol géniust saját hazájával. Az efféle szellemi aknamunkát Kosztolányi kezdeményezte *A Hétfen*, amikor egy csokrot közölt angol, francia, olasz költők hazájukat, nemzetüket bíráló költeményeiből.¹² Kozma Andor

11 Babits Mihályt is foglalkoztatta a téma. „*A gyermekek mutatják meg nekünk, milyen ősemberi, őszilati dolog a háború.*” ld. BABITS Mihály: *Gyermekek és a háború*. In: Nyugat (1914. 16-17. sz.) II; 1. 260. p.

12 KOSZTOLÁNYI Dezső: *Az entente kiskátéja*. In: *A Hét* (1915) II. 345. p.

Zrinyi, a költő c. ódája helyenként megragad ünneplés nyelvvel eszközeivel, de aktualizálásba torkollik. Vagy mégis lenne kivétel? Íme, Endrődi Sándor, akit Komlós Aladár „a népies és népnemzeti költőkhöz képest újszerű jelenség”-nek látott,¹³ úgy látszik, a háború megítélésében is másként vélekedett, mint társai:

Mily rémnapok, mily ádáz öldöklések!
Egymást gyilkolják művelt nemzetek!
Ez-é a kultúrának aratása,
Melyért egy emberiség szenvedett?
Ez-é az ünnep, melyet várva vártunk
S melyen nép népet testvérül fogad:
(...)
(Viharok fölött)

Értékes darabja még a gyűjteménynek Móra Ferenc: *A háborús gyermekszobából*, Szép Ernő: *Imádság*, Erdős Renée: *Lángba borult világ*. Ez utóbbiban az író a természetes, mondhatni normális emberi érzelmeket szólaltatja meg, kivonva magát a gyűlölet szuggesztiója alól. S ettől még jó magyar, mélyen érző ember. „S míg önnön nemzetemért tör a gond, / Míg magunk harcaiért küldök imát: / Hallom a többit is, amint kiált: Látom valamennyit, amint könnyet ont. / Hiába Uram, ellenségeink nekünk, / (...) / S jaj, hasonlók hozzánk és mind testvérünk, / S mindnek hazája szent és hitvese áldott.”

A jóslások közül Hevesi József *A mi katonáink* c. költeménye „a leginkább restelni való”, hogy Tóth Árpád szavait idézzük. Hevesi buzgalmában elfeledkezett arról az evidenciáról, hogy a háborúban semmi sem biztos, felelősséggel semmit sem lehet vállalni és kijelenteni. Vajon a vesztes háború után, a valóságos helyzet, az ország-csonkítás, a megálázó trianoni békediktátum ismeretében milyen

szájjal olvasták e felelőtlen sorokat: „(...) Lesz hozsánna, ének! / Örömtüzek gyúlnak a Kárpátok ormán, / (...) / Nem lesz vége-hossza a sok ünnepségnek, / Hogy ha diadallal végre hazatérnek / A mi katonáink”. Ugyanez a sanzonba oltott könnyed optimizmus súlytalanítja el Emőd Tamás *Ha visszajönnek* c. versét, amely a maga korában érdemtelen népszerűséget élvezett. Felvetődhet a kérdés, ha a magyarság győztes háborút vív, más lenne az effajta költemények megítélése? Esztétikai nézőpontból semmiképpen!

3.

Sorrendben Szabolcska Mihály antológiája következik.¹⁴ A Temesváron élő papköltő rövid, kissé hevenyészett bevezető szövege (*Egy kis előszóféle*) is a könyv anyagával véli cáfolni, hogy fegyverek zajában a Múzsák némák maradnának. Hiszen „A Múzsák ma már nem egyszer maguk is hadakoznak.” Tudja - s ezzel „elébe vág némely rosszmájú kritikusnak” -, hogy nem minden vers „fülemüle ének”, de talán nem is „békakurutyolás”. Ám ha ilyen is akadna, vállalja a felelősséget, mert ez is az antológia teljességét, realitását bizonyítaná. Deák Ferencet idézve megficskázza a szimbolikus versek szerzőit, s közli, hogy az anyagot időbeli sorrendbe állította.¹⁵ Elháritja magától mind a tervezés, mind a gyűjtés érdemét, ez utóbbiért Zilahy Lajosnak mond köszönetet, aki másfélszáz verset bocsátott rendelkezésére. Be is szerkeszt tőle (továbbá Balla Ignácztól és magától) öt-öt költeményt. Ők hárman vezetik a szerzői listát. A hosszú életű tengerész, Balla Ignác (1885-1976) szimbolikus, rejtélyes költeményei (*Találkozás a mélységben*, *A „Zenta”*), a megszemélyesített Halál állandó jelenlétéről adnak sejtelmes vészjeleket. Az *Új Attilák* képfantáziája zavaros, de érdekessége, hogy e világháborús versben is feltűnik a „gépmadar”. Zilahy Lajos, bár kezdő, fiatal költő, Ballával ellentétben 19. századi nép-nemzeti modorban verseli epikus témáit, mintegy illusztrálva Szemere György önkényes jelszavát: „A mai háború költészete az epika.”¹⁶ A legtöbb lírai mozzanat emlék párlatában a *Zsófia* c. költeménybe jutott. A prózára és drámára áttért Zilahy érdekes módon ezt a darabját

13 KOMLÓS Aladár: *A magyar költészet Petőfítől Adyig*. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1980. 306. p.

14 *Háborús versek könyve – Magyar költők 1914-15-ben*. Szerk. Szabolcska Mihály. Singer és Wolfner Kiadása, Bp. 1916.

15 Baros Gyula rámutatott tévesztéseire!

16 SZEMERE György: *Háború és irodalom*. In: *A Cél* (1914) 11. sz. 753-755. pp.

egyetlen verseskötetébe sem vette fel. Talán Habsburg-vonatkozása miatt? Szabolcska *Dal a mankóról* c. költeményével folytatja azt a militáns hangot, amit a *Hadba-szálláskor* képvisel, de a *Világháborúban* és főleg a *Viharban* egy más, békére áhító lelkiület, egy emelkedett szellem terméke. A *Legenda a csatatérről* Krisztus örök áldozatkészségének eredeti víziója. Beöthy Zsolt szerint ezzel „a költő a Grand Café-val egyenrangú alkotást teremtett.”¹⁷ Gyóni Géza négy költeménnyel hagyta névjegyét az antológián. Az *Őrtűznél* lírai modulációban indul, de a negyedik versszak már epikai vágányra fut. Az *Ima a lengyel dombon* megrázó nyitó képét hitelesíti a személyes érintettség, de az ima a költészet Múzsájától idegen, alpári átkozódásba csap.

Az olvasónak, ha forgatta az előző köteteket, déjà vu érzése támad, mert az antológia anyagának legalább fele már megjelent Stockinger vagy Vajda gyűjteményében, némelyik mindkettőjében. (Ezeket említés nélkül hagyjuk!) Kérdés, van-e a szerkesztőnek (Zilahy Lajosnak) a korábbiakhoz képest új, más nézőpontja vagy csak bővebb anyagból válogathatott, új szerzőket mozgósíthatott? A kérdést a kortárs kritikus pontosan megválaszolta: „Nem rejteget meglepő értékeket, de bizonyára nem is áll társai mögött; sőt, ami a változatosságot illeti, talán eléjük tehető. Ez különben nem csoda, mert hetven szerző 118 versét közli; ily nagy anyagban kétségtelenül a legkülönbözőbb indítékok kifejezésre juthatnak.”¹⁸ Az már önmagában véve pozitívum, hogy Babits Mihály 1, Dutka Ákos 2, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Oláh Gábor, Szép Ernő egyaránt 3-3 verssel szerepelt. Viszont sem Somlyó Zoltán, sem Móra Ferenc költeménye ezúttal nem tudta esztétikailag gazdagítani az anyagot. Feltűnő, hogy Kiss Józsefet, egész kötetnyi háborús vers szerzőjét, mellőzi a szerkesztő.

Babits *Miatyánkja* még „ártatlanságunk tudatában” keletkezett, de megmard a keresztény felfogás körében, vagyis nem gyűlölködő. Dutka Ákos *Az yperni Krisztus előtt* c. verse maga a vox humana, az európai testvériség gondolatának egyik legszebb költői megnyilatkozása. Az *Óda a naphoz* a nemzetért való aggodalom ünnepélyes deklarációja, „pogány ima” a magyar népért. Ám van két sora: a magyar paraszt „A földjét védi messze hegyek ormán, / A délibábos

kunsági mezőt: / A barázdát, az ekét, a tanyákat.” E sorok alapján Király István érthetetlen kitartással azon fáradozott, hogy Dutkát Adyval ellentétes oldalra állítsa a háború megítélésében. „Nemcsak a hivatalos irodalom számos tollforgatója, de egy oly holnapos költő, mint Dutka Ákos is az önvédelmi háború eszméjét akarta a maga verseivel a lelkekbe vésni.”¹⁹ Mindezt a manipulált ideológia példaként idézi. Joggal tenné, ha Dutka egyenlőséget tenne a hazafiság eszméje és a katonai hősiesség közé. De nem tesz! Juhász Gyula három szonettje (*Anyák, Sebesült, Egy kárpáti falunak*) különböző aspektusból reagál konkrét élményekre és egy emlékből kibontakozó ellentétes jövőképre. Kosztolányi Dezső, mint *A Hét* publicistája, néha engedményt tett a hivatalos elvárás szellemének, de a *Szentbeszéd* az intellektuel érzékenységének és életérzésének művészi foglalatja. Az *Öcsém* és az *Arckép* pedig szeretetének és részvételének ad megformált tartalmat. Árpád öccséről lévén szó, a költeményeket feltöltötte személyes motívumokkal, ettől kapják bensőségeségük opálos fényét. Oláh Gábor három költeménye is bizonyítja, hogy erősen foglalkoztatta a háború és maga a háborús költészet. Ezt támasztja alá *Naplója*²⁰ és a háborús poézisről írott tanulmánya.²¹ A „debreceni Diogenész”, ambivalens módon dolgozta fel élményeit és érzéseit. Miközben naplójában megvetően beszél a háborús hisztériáról, aközben nagy ódát ír a hatalmas germán sashoz (Németországhoz), s tanulmányában is hízeleg a németységnek. Megrázó pillanatnak nevezi, amikor a teuton kezét fog a turánival, bár történelmi tapasztalatból származó kételyei is továbbbélnek. De a veszteséget látva fölébred benne a pusztulás rémképe és a száanalom. Az *Óh, mennyi vér* gyönyörű metaforája:

17 Dr. LAZÁR Béla: *Beöthy Zsolt a háborús költészetéről. Előadás a Szabad Lyceumban*. In: *Az Újság* (1915. február 25.) 15. p.

18 BAROS Gyula: *Háborús versek könyve. Magyar költők 1914-15-ben*. In: *Irodalomtörténet* (1917) 100-101. pp.

19 KIRÁLY István: *Ady Endre*. Magvető Kiadó, Bp., 1970. 123. p.

20 OLÁH Gábor: *Naplók*. Szerk. LAKNER Lajos. Kossuth Lajos Tudományegyetem Kiadó, Debrecen, 2002. 214. p.

21 OLÁH Gábor: *Háború és háborús költészet, 1915*. In.: *Uő: Költők és írók. Tanulmányok*. Debrecen, 1932. 289-308. p.

„Mi élő fejfák, akik gyászra festve / Gyökerestül vagyunk sírba eresztve.” A *halott fiaknak élő anyjai* lírai rekviem a felejteni képtelen anyákért. De hozzájárul, hogy Radó Antal közös kötetben kiadhassa háborús verseit.²² Szép Ernő három költeményében gyermeki kedélyének és hazaszeretetének adja fényes bizonyosságát. *Imádság* c. költeménye a világháborús időszak egyik legelterjedtebb szövege volt. Az antológia nemcsak valutaállományát növeli Franyó Zoltán *Vezeklés* c. szonettje, melynek belső monológja gyónás és vezeklés a vértelenség oltárán. „Fogadd el Isten ezt a két kezét; / Sosem volt vétkes, hogyha vétkezett. / S ha más ellen tört, önmagát sebezte.”

Három költemény kiemelése tűnik még indokoltnak, mindenképp Szilágyi Géza *Halálról-életéről* c. szonett-triptichonja, modern eszközei és intellektuális perspektívája okán, mellyel szinte figyelmeztet,

22 *Háborús versek*. (Hangay Sándor, Kiss Menyhért, Oláh Gábor versei) Szerk. Radó Antal. Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R.T. Könyvkiadóvállalata, Bp. 1915. Magyar Könyvtár 840-841. pp.

hogy első világháborús költészetünk az anti-intellektualizmus irodalmi tenyészeté. A triptichon részletei: *A halál beszél, A Föld beszél, A Költő beszél*. A Halál gögös, magabiztos, a Föld sebzett, vézrik, a Költő azonban demiurgoszként így énekel: „Világok végzet verte alkonyának / Gyilkos mennyboltján én festek szívárványt.” Egy másik, figyelemre méltó alkotás, bár nem művészi hangszerelése miatt, Gyökössy Endre *Doberdó* c. kérdésekből szereveződő szövege, - „Penészt ettél, rozsdát ittál rá? / Vagy megrontott valami rontás? / Vagy a pokolban dáridóztál”, - amire egyetlen csattanó sor a válasz: - Doberdónál harcoltam, pajtás!” Végül említést érdemel Rédey Tivadár *Lovak a csatatéren* c. emberközpontú meditációja:

Halált nem oszt, de azért halált kap:
Lándzsát, golyót, mit – embernek szántak:
(...)
Gyilkolni nem kell, ám félni sem kell –
Embernél a ló emberebb ember!
(...)

Az idézett szerzők versanyaga mennyiségileg is számottevő, minőségük pedig még nagyobb súllyal esik a latba, s elegendő ahhoz, hogy ellensúlyozzák, izolálják az oktanul hűsködő, uszító hangot, a könnyfacsaró, szentimentális lugubris tónust. A humanista akkordokat még több darab erősíti, köztük már idézett költők tollából. De némelyik vers nem nevezhető alkotásnak. „Bizonyára bő alkalom kínálkoznék rá, hogy napjaink nemes meghatottságának művészi alakba ömlését egyik-másik szempontból kifogásolhassuk. Ám az ellenvetés sem maradna el. Mert ki kételkednék manapság az érzés őszinteségében? Hogy a formanyelv gyakran dadogó? Ez kétségtelen. Ennél is bizonyosabb azonban, hogy még így is, még a kezdetleges darabok is tanulságos emlékei lesznek egy jobb kor után vágyó nemzedék érzés- és gondolatvilágának.” – tűnődik Baros Gyula, hogy mentse, ami menthető.²³

4.

A világháború legterjedelmesebb antológiáját Gyulai Ágost szerkesztette. Az a Gyulai, aki 1915-ben a háborús költészet teoretikusaként lépett fel, és méretes tanulmányt írt róla. Abban átveszi és bizonygatja a szociál-darwinizmus, a vegetatív szociológia alapvető tanítását, miszerint a háború szükséges rossz, mert a fejlődés katalizátora. „... a hosszú békének is megvannak erkölcsi, antikulturális veszedelmei: a merőben kereskedelmi szellem, önzés, elpuhultság, alacsony gondolkodás, erkölcsi rothadás, - míg a háború viszont a legnemesebb erényeket tudja kifejteni: a bátorságot, lemondást, kötelességteljesítést, áldozatkészséget.”²⁴ Ezeket az erényeket hivatott a költészet is megénekelni, ezáltal tudatosítani. „{Ellenben} bizonyos, hogy a magyar lírai költészet, mely a nagy háborúval kapcsolatos érzéseket törekedett kifejezésre juttatni, szokatlan lendülettel emelkedett ki addigi kozmopolitizmusából, léhaságából. Az idegen, dekadens irányoknak széles körben voltaképp soha meg nem értett poétái teljesen elhallgattak, miután e nagy nemzeti lendület magaslatáig lelkük struktúrájánál fogva fölemelkedni nem tudtak. Viszont egynéhány megmaradt régi jelesünk mellett, kik nemzeti hivatásukat sohasem feledték el, nagy számmal támadtak

új dalnokok, ma még tán ismeretlen nevűek, kik a szunnyadó nemzeti költészetet ismét fölébresztették majdnem félszázados álmából”. Igaz, hozzáteszi: „Hogy mi lesz mindebből a jövődönnek is igazi értéke, ma még nem tudnók világosan kijelölni...” Bőbeszedű tanulmányából több szempontot átment antológiájának értékzavarokkal terhes előszavába is. (*A magyar háborús költészetéről*). Idézi Kozma Andornak a nyugatosokat támadó versét (*Interarma*), s szövege folytatásában is tesz oldálvágásokat a „nyugati dekadensek, kozmopoliták” felé, Oláh Gábort pedig azért marasztalja el, mert „a dekadensek vezérének költészetében, ’sirályhangjaiban, viharelőző sikongásában’ vélte felismerni a jóslásos hangokat.” Úgy véli, hogy a véres rohamokkal folyó küzdelmet „a lélek lobogó tüzével, a szellem magasztos fegyvereivel is lehet támogatni. „Az utóbbiak közül nem csekély jelentőségű a nemzeti költészetben rejlő erő.” Hiszen maga a csatadal is ősi kulturális termék. „Vajon nem tévedés-e, nem túlzás-e a háborúkban rejlő költői erőről beszélni, vagyis a háborúk költészetéről szólni ebben az értelemben?” Szerinte a magyar irodalmi hagyományt nemcsak a szellem, a kedély, az öldöklő létharcok is alakították, gazdagították.

Összehasonlítást tesz a német háborús költészetel, s megállapítja, hogy ott e műfajban a termés milliós nagyságrendű, s már (1916-ban járunk) több mint ötven antológia jelent meg. Felsőrol hetvennél több magyar háború ihlette verseskötetet, s közli, hogy a Paedagogium²⁵ számára készített gyűjteménye már túllépte a tízezret. E tízezer vers áttekintése „Megmutatja, hogy a halomszámra, gyorsan szaporodó ’alkalmi versek’ (magasabb, goethei értelemben véve a szót)²⁶ átmenetileg népszerűekké lehetnek ugyan, s a kortársak különböző igényeit kielégíthetik. De közülük bizonyára csak aránylag kevés az állandó értékű, csak kevés költőnek sikerült lelki

23 BAROS Gyula: *Háborús versek könyve. Magyar költők 1914-15-ben*. In: *Irodalomtörténet* (1917) 100-101. pp.

24 GYULAI Ágost: *A háború és az irodalom*. In: *Budapesti Szemle* (1915. július) 7 sz. 98-116. pp.

25 Paedagogium: Tanárképző főiskola, melynek Gyulai tanára volt.

26 Goethe egy alkalommal kijelentette, hogy minden vers alkalmi.

élményét olyan alakba önteni, mely egyúttal szélesebb körök érzelmét is fölkelte, s esetleg az útokort is érdekli.” E világos felismerés ellenére vitába száll azokkal, (név szerint is Sebestyén Károllyal, Oláh Gáborral), akik sekélyesnek találták a magyar háborús lírát. Oláh legfőbb ellenérve az, hogy a háború első évében „nemzeti énekké válható költemény nem született.”²⁷ Ezt Gyulai Gyóni Gézára hivatkozva utasítja vissza, aki „igazi költői lélekkel jelenik meg a költői szent ligetben.” S bátran kijelenti „Pedig bizonyára óriási magasságban áll háborús líránk ellenségeink költészete fölött.” Gyóni Géza irodalmi értékeit Oláh Gábor is elismeri, de egy nagy szellem jelenlétét és vele a monumentalitást hiányolja elsősorban. Gyulai ezután Max Fridlándert idézve írja, hogy az oroszoknak melankolikus dalaik vannak, a franciák háborús költészete tüzes ugyan, de szinte csak a németgyűlöletről szól. Az angolok pedig legfeljebb „a rút, vásári Tipperary-nótára képesek.” Summája: „a német háborús költészet mellett egye-

27 OLÁH Gábor: I.m.

dül a magyar az, melyben mélységes eszmeerő értékei jutottak kifejezésre”. Gyűjtőmunkája közben úgy érezte, hogy „háborús költészetünkben (...) az új időknek, a magyarság hatalmas megerősödésének s új nemzeti életének harsonája hangzik... Mindnyájunk szívbeli óhajta tehát, hogy valóban a letűnt nemzeti kornak visszatértét, a nemzeti reneszánsznak előhangját jelentse e költészet.”

Bevallottan erre az eszmére alapozta antológiáját is, melyben 86 „költő” 300 költeményét mutatja be. A prímet Ábrányi Emil, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Gyóni Géza, Juhász Gyula, Kiss Menyhért, Krüzselyi Erzsébet, Lampérth (sic!) Géza, Molnár Jenő, Sajó Sándor, Szabolcska Mihály, Vargha Gyula, Vértesy Gyula viszi. Ők legalább négy vagy annál több költeménnyel szerepelnek. A névsor nem lényegi indexe a szerzői összetételnek, mert egy-két kivételtől eltekintve (több) kötetes költőről van szó, holott az antológia 86 szereplője közül legalább 40 alkalmi versírónak számít, akit a lexikonok sem tartanak számon.

A nyitány Harsányi Lajos már ismert *Proológus az új élet felé* hamis hangszerelésű ódája. De legalább ennyire hangsúlyos Barabás Ábel *Hol késik a csatadal?* c. számon kérő verse. „Ez észvesztő vad zűrzavarban / A magyar lantnak nincs szava? / A csüggedőt ki lelkesítse, / Nincsen e harcnak dalnoka?” A versanyag, legyen bármi a fejezetek címe, vörös fonálként húzódik végig a lelki zsarolással felérő, harcra tessékélő kérlelhetetlen toborzó. (Hegedűs István: *Félre kislelkűek!*). A költői világkép tartozéka a szövetséges német nemzet apoteózisa, (Oláh Gábor: *Németországhoz*, Kiss Arnold: *Grál hattyú*, Lamperth Géza: *A német dobosok* stb.), illetve az ellenség iránti „szent harag”. De a háborús költők szemhatára messzebb terjed. Kiss Menyhért *Törökországához* c. versében török-magyar vonatkozásokkal (*A Fejedelem*, *Mikes Kelemen*) és iszlám kulturális motívumokkal dúcolja alá a vélt testvériség ideáját: „Megmozdultál, ős Turán testvérnépe.” Zempléni Árpád képzeletében a magyar-török szövetségre még nagyobb hivatás vár:

Ha megvédted országunk határát,
Magyar sereg, új feladat vár rád!
Kezet fogván törökök hadával,
Le kell számolj a bitorló szlávval,
Turáni lobogókn
Szálldossál, szálldossál!
(*A magyar hadsereghöz*)

Szabolcsi Lajos a kurdok nevében ír szonettet, akik a franciák ellen harcolnak, s ha győznek, „gyaur fejekkel akarnak játszani”. Szabolcsi Allahra bízva, hogy vigyázzon rájuk. A magyar költő (és katona) a lengyelt élesen megkülönböztette az oroszról, a lengyelrokonszenv jó néhány költeményben hangot kap. (Portik Artúr: *A lengyel hajnal most hasad*, Mindszenti István: *Lengyel légió*, Koroda Pál: *Varsó* stb.). Az előbbi verscímben kifejeződő jóslat talán egyedülként vált be a magyar költők jóvendőmondásai közül. Gyulai Ágost megszólja a franciákat, hogy állítólag gyűlölködő verseket írnak, de szemrehányásra nincs oka, mert respektust mellőző, barátságtalan szövegek magyar nyelven is születtek. A becsmérlő, olykor nyíltan fenyegető üzenetek nemcsak a franciáknak,

PIVNICE U ZLATĚHO TYGRA

Husova 17, Praha 1

angoloknak, olaszoknak, oroszoknak, szerbeknek szólnak, de még Japánnak is. Kétségtelen, a magasabb műveltségű, a francia és olasz kultúrával felvértezett írók (Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Mariay Ödön stb.) számára is csalódást okozott az ellenséges szembenállás, ami a békében is lassan enyhült.

A harci költemények a magyarság szuverenitását sugallják, mindig magyar honvédekről, leventékről beszélnek, holott katonáink többsége a közös hadseregben harcolt, együtt az osztrákokkal, nemzetiségekkel. Szinte nincs vers, amely vállalna valamiféle lélekben összeforrt osztrák-magyar azonosságot. A *Dankl fiai* is a székely katonákat dicséri. Oláh Gábor többek között úgy látta, hogy „Ausztia magáért harcol, a mi honvédseregünk miértünk is harcol; közös hadseregünk a Monarchiáért harcol.” A *nemzetiszín pántlika* (Szász Károly) konfliktusmentes ízelítőt ad a kétféle nemzeti identitásból: a százados úr levétné a sapkákról a háromszínű pántlikát, de meggyőződik róla, hogy lelkesítő ereje van.

A könyv egyik kritikusa, az irodalomtörténész Baros Gyula dicséri az öreg költőket, akik a fiatalokkal „egyforma lelkesedéssel fújják azt a harsonát, mely

magyarságunk megerősödését, legszebb nemzeti érenyeink újraéledését hirdetik.”²⁸ Fel is sorolja őket: Ábrányi Emil, Csengey Gusztáv, Endrődi Sándor, Jakab Ödön, Kiss József, Lévy József, Kozma Andor, Rákosi Viktor, Váradi Antal, Vargha Gyula, Zichy Géza. Mai történelmi tudatunk és esztétikai értékfelfogásunk szerint az ő munkáik között szinte nincs maradandó, zömmel szegényes költői eszközökkel fabrikált Petőfi-utánérzések. Kivétel Kiss József és Vargha Gyula egy-két darabja. Sokkal értékesebb hozzájárulás a háború lélektanához a *Népdalok* fejezetben közreadott néhány hiteles népdal, mely a magyar baka valódi közérzetét fejezi ki. Mert nem igaz, sőt alávaló hazugság, hogy a hős katonák ajkukon mosollyal, „ölelésre kitért karokkal”, boldogan halnak a hazáért. Vértessy Gyula mégis azt üzeni: „harminc évvel ki meghalhat honáért: / nem siratni, irigyelni való”. (*Levél egy édesanyához.*). Miklós Elemér pedig: „Hisz a halál nem büntetés azoknak / Kik elmennek, de az élet jutalma”. (*Örök sebesültek*) Ilyet csak megbomlott aggyal vagy valami vallási fanatizmus által elvakítva állíthat az ember, pláne ha költő. Esetleg cinikus számítással. Mint ahogy jámbor elképzelés az is, hogy az elesett „hősöket” méltó módon temetik bajtársaik, sortűz, egyházi ének és ima kíséretében. A valóság az, amit Zilhy Lajos *Katonatemetés* c. költeményében megörökített.

S a sárga tarlón egymagába’
Holtan feküdt egy rongyos rekruta.
Arra ballagott három szanitéc.
Sok volt munka – vállra kapták,
A hantot gyorsan rákaparták,
És továbbment a három szanitéc!

28 GYULAI Ágost: *Háborús antológia*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., Bp., 1916. In: Irodalomtörténet (1917) 206-207. pp.

29 BAROS Gyula: I.m. 1917.

30 GYULAI Ágost: *Háborús antológia*. In: Pesti Napló (1917. január 26.); ill. In: Irodalmi tanulmányok, Bp. 1960, 323-325. pp.

31 ORMOS Mária: *Magyarország története. Világháború és forradalmak 1914-1919*; 17. k. Kossuth Kiadó, Bp., 2009. 41. p.

32 TÓTH Árpád: *GYULAI Ágost: Háborús antológia*. In: *Nyugat* (1917) I. k. 507-509. pp.

Baros Gyula úgy látja, „e harmadik gyűjtemény adja háborús költészetünk legigazibb képét”, mert benne „nemzeti életünk mintegy költői képekben tükröződik vissza.”²⁹ Meglehet, az előbbi megállapítás helyénvaló, ez a szöveggyűjtemény jellemzőbb a háborús termés színvonalára, t. i. hígabb, mint a Szabolcska-Zilahy-féle összeállítás. Egyetlen téma-variáció azonban magasabb színvonalon sem lenne képes nemzeti életünk hiteles, sokoldalú ábrázolására. Hatvany Lajos elismeri, hogy a kötetben vannak jó versek is, ezek zömmel a *Nyugat* táborából érkeztek,³⁰ illetve Kiss József, Dutka Ákos, s egy-egy vers erejéig Endrődi Sándor, Vargha Gyula alkotásai. A dilettantizmus azonban oly mértékben rányomja bélyegét a gyűjteményre, hogy maga alá temeti az esztétikai értékmozzanokat tartalmazó költeményeket is, az olvasóban a retorikus üresjáratok élménye marad.

Nem vitatjuk, - a nyíltan uszító, gyűlölködő szövegeket nem számítva – a háborús versek többségét a haza iránti aggodalom, a jó szándék szülte, még a hősködő, pózoló költeményeket is. Csak-hogy a pokolba vezető út is jó szándékkal van kikövezve, s ne feledjük, hogy a törvény nem ismerete nem ad felmentést a törvénysértőnek. Miként nem jár felmentés a hamis tudat áldozatainak sem, akik a valóságos helyzet megértése (a háború stratégiai célja, a Monarchia szerepe, a reális erőviszonyok és veszélyek, a várható veszteségek stb.) helyett romantikus, turáni mámorban lakodalmi menetnek, a magyar vitézség próbájának képzelték és jelenítették meg a háborút, amely katasztrófába sodorta az országot! A 3,4 millió bevonult katonából 531 ezer lelte halálát, 834 ezer fogságba esett, és megsebesült könnyebben-súlyosabban kb. 265 ezer bevonult. E számok a nemzetiségieket is magukba foglalják. A magyar katonák esetében a halálozási arány nagyobb, a hadifogsági ráta kisebb volt az átlagosnál.³¹

Álljon dolgozatunk végén Tóth Árpád értékelése: „... ez az antológia meglehetősen szomorú képét nyújtja háborús lírai költészetünknek, de aligha is nyújthatna másféle képet akármilyen háborús versgyűjtemény. Éppen azért sokalljuk a válogatott verseket, harmadrész ennyi is túlon túl sok lett volna.”³²